

USSR midt i et sporskifte

Vækstraterne er aftaget

Den netop afsluttede 11. 5-årsplan, der efterfulgte tre 5-årsplaner, under hvilke de gennemsnitlige årlige vækstrater faldt mærkbart, var den *mindst* ambitiøse i hele USSR's historie. Den blev *ikke* opfyldt. „Produktionen af de fleste industri- og landbrugsprodukter nåede ikke op på det niveau, som SUKP's 26. kongres havde sat som mål” (Gorbatjov, 1986a:6).

I 11. 5-årsplan blev den gennemsnitlige årlige vækste for NMP (Netto Materielt Produkt) 3,1% mod 7,1% i 8. 5-årsplan (jf. tabel 1). For industriproduktionen, der i hovedsagen forklarer udviklingstrenden i NMP, var de tilsvarende tal 3,7% og 8,4%.

Der er to hovedforklaringer på de stød aftagende vækstrater for produktionen. *For det første* de aftagende vækstrater for produktionsfaktorerne (arbejdskraft, kapital, energi og råstoffer). *For det andet* de tiltagende problemer med at udvikle produktionsfaktorernes produktivitet.

Vækstraten for arbejdsstyrken er aftaget drastisk i løbet af de sidste fire 5-årsplaner (jf. tabel 1). Den absolutte nettotilgang til arbejdsstyrken er aftaget og vil aftage yderligere i 12. 5-årsplan⁽¹⁾. Først sidst i 1990'erne vil denne udvikling vende.

I løbet af de sidste fire 5-årsplaner er og-

så vækstraten for ”nytilgangen til de grundlæggende produktionsfonde” (en sovjetisk indikator for ibrugtagningen af ny fast realkapital) aftaget; det samme er vækstraten for de samlede investeringer, om end vækstraten for disse var noget højere i 11. 5-årsplan end i 10. 5-årsplan (jf. tabel 1). I 12. 5-årsplan er vækstraten for de samlede investeringer planlagt at skulle være på samme niveau som i 11. 5-årsplan.

I øvrigt er de samlede investeringers andel af NMP kun vokset meget svagt i løbet af de sidste fire 5-årsplaner og ligger nu på lidt over 30% af NMP (Nar. Choz., 1985:378-379, 426). I 12. 5-årsplan er det hensigten, at vækstraterne for de samlede investeringer og NMP skal være stort set ens (jf. tabel 1).

Hvad energi- og råstofproduktionen angår, så har det ikke været muligt at opretholde dens vækstrater på samme høje niveau som i 8. 5-årsplan (jf. tabel 1). Til trods for at den efter 1970 har tegnet sig for en stigende andel af industriinvesteringerne⁽²⁾. Forekomsterne er ganske enkelt blevet vanskeligere tilgængelige.

Sideløbende med at vækstraterne for produktionsfaktorerne er aftaget, er arbejdsproduktivitetsens vækste og kapitalproduktiviteten faldet (jf. tabel 1). Problemerne med at udvikle produktionsfaktorernes produktivitet har været og er større i USSR. De lader sig kun delvis forklare ved omstændigheder, mere eller mindre uafhængige af den førte økonomiske politik og det økonomiske system (som f.eks.

Tabel 1. Nøgletal for den økonomiske udvikling i USSR siden 1965 (gennemsnitlige, årlige vækstrater i %).

	1966-70	1971-75	1976-80	1981-85	1981-85	1981	1982	1983	1984	1985	1986-90 ⁷⁾	1986
	R	R	R	R	plan	R	R	R	R	R	plan	plan
NMP ¹⁾	7,1	5,1	3,9	3,1	3,4	3,0	3,9	3,5	2,6	3,1	3,5-4,1	3,8
Industriproduktion.....	8,4	7,4	4,4	3,7	4,7	3,0	2,9	4,2	4,1	3,9	3,9-4,4	4,3
- gruppe A (produktionsmidler).....	8,6	7,9	4,7	3,7	4,6	3,0	2,9	4,2	4,1	3,9	3,7-4,2	4,1
- gruppe B (forbrugsvarer).....	8,4	6,5	3,9	3,9	4,8	3,0	3,9	4,3	4,1	3,9	4,1-4,6	4,9
Produktionen af elektricitet.....	7,9	7,0	4,5	3,4	3,7 ⁶⁾	2,5	3,1	3,7	5,2	3,6	3,6 ⁶⁾	-
Olieproduktionen.....	7,7	6,8	4,2	-0,3	0,6 ⁶⁾	0,9	0,6	0,7	-0,6	-2,9	1,0 ⁶⁾	-
Gasproduktionen.....	9,2	7,9	8,5	8,1	6,6 ⁶⁾	6,9	7,6	7,0	9,7	9,4	5,4 ⁶⁾	-
Kulproduktionen.....	1,6	2,4	0,4	0,4	1,5 ⁶⁾	-1,7	2,0	-0,3	-0,5	1,9	1,4 ⁶⁾	-
Produktionen af færdigruget metal.....	5,5	4,1	0,8	1,0	2,6 ⁶⁾	0,1	-0,6	4,0	0,8	0,7	1,4 ⁶⁾	-
Cementproduktionen.....	5,7	5,1	0,5	0,9	2,3 ⁶⁾	1,7	-2,7	3,6	1,3	0,7	1,3 ⁶⁾	-
Landbrugsproduktionen.....	4,2	0,6	1,6	2,1	2,5	-1,0	5,1	6,0	0,0	0,0	2,7-3,0	-
Antal beskæftigede arbejdere og funktionærer i hele økonomien.....	3,2	2,5	1,9	1,0	-	1,0	1,0	1,0	0,7	0,6	-	0,5
Samlede investeringer.....	7,6	6,8	3,2	3,5	2,5	4,0	3,8	6,0	2,0	3,0	3,4-4,1	7,6
Nytilgangen til de grundlæggende produktionsfonde.....	8,3	6,7	4,4	3,0	-	0,5	5,5	6,0	2,0	0,7	-	-
Samlet arbejdsproduktivitet ²⁾	6,8	4,6	3,2	3,1	3,5	2,6	3,2	3,7	3,0	3,2	3,7-4,2	-
Arbejdsproduktivitet i industrier.....	5,7	6,0	3,2	3,2	4,2	3,0	1,9	3,6	3,7	3,5	4,2-4,6	4,1
Samlet kapitalproduktivitet ³⁾	-0,4	-2,5	-2,5	-2,7	-	-3,7	-2,4	-2,5	-2,9	-2,1	-	-
Gennemsnitlig månedsløn for arbejdere og funktionærer i hele økonomien.....	4,7	3,7	3,0	2,5	2,7	2,0	2,9	2,4	2,4	2,8	2,5-2,8	-
Samlet lønfond ⁴⁾	8,2	6,2	5,1	3,4	-	4,0	2,9	3,0	3,0	3,4	-	2,8
Forbrug ⁵⁾	8,2	6,3	4,4	3,0	4,2	4,0	0,0	2,7	4,2	4,2	3,4-4,1	3,6

Anm.: 1) NMP (Netto Materielt Produkt) adskiller sig især fra BNP ved, at mange tjenesteydelser og afskrivninger er udeladt. Det her anvendte udtryk for NMP er **Nacional'nyj dochod, ispol'zuemyj na potreblenie i nakoplenie**. 2) Den gennemsnitlige arbejdsproduktivitet i hele den materielle produktion. 3) NMP pr. enhed produktiv kapital (grundlæggende produktionsfonde). 4) Summen af de samlede lønudbetalinger og de fleste løntillæg i hele økonomien. 5) Som indikator for forbruget er her anvendt detailhandelens omsætning. 6) Minimumsvækstrater. 7) Her er angivet vækstraterne for 12. 5-årsplan, som de blev fastlagt på SUKP's 27. kongres (*Eko. Gaz.*, 1986 nr. 12:7-18).

Kilde: Egne beregninger pba. *Nar. Choz.*, diverse årgange, og *Eko. Gaz.*, diverse numre.

klimatiske forhold eller vanskeligere tilgængelige energi- og råstofforekomster).

"Høje vækstrater i økonomien er en nødvendig forudsætning for vores sejr i den økonomiske kappestrid med kapitalismen" (*Sorokin*, 1986:12). Højere vækstrater end i dag er også, hvad der er nok så vigtigt, nødvendige for at kunne tilfredsstille de mangesidige behov, der gør sig gældende i dagens USSR. Behov, hvoraf nogle er nye, og andre er gamle, men fortsat udækkede. Hvis udviklingen med støt aftagende vækstrater for produktionen skal bringes til ophør, er der ingen vej udenom en omfattende teknologisk innovation, herunder en forbedret økonomisering med produktionsfaktorerne. Produktionsfaktorernes vækstrater lader sig ikke hæve i de kommende mange år, derfor skal deres produktivitet hæves. Dertil kræves en ændring af det økonomiske sy-

stem, så allemed indflydelse på produktions tilrettelægning får en interesse heri.

...og ubalancerne er steget

Handelsbalancens overskud er under et stigende pres. USSR's udenrigshandel lider under, at den har flere træk tilfælles med et u-lands end med et i-lands⁽³⁾. Til de udviklede kapitalistiske lande eksporterer USSR næsten udelukkende energi og råstoffer (ca. 80% af eksporten til disse lande, jf. Jensen, 1984:24). I 1985 havde USSR for første gang i mange år et underskud i samhandelen med de udviklede kapitalistiske lande. Underskuddet var på 908 mio. US-dollars (*The Economist Intelligence Unit*, 1986:20, *Eko. Gaz.*, 1986 nr. 2:21)⁽⁴⁾. På grund af de vigende energipriser bliver det svært for USSR at få bugt med dette underskud på anden måde end

at sænke importen fra de udviklede kapitalistiske lande (til skade for den ellers nødvendige teknologioverførsel). *Med mindre* USSR får held til at ændre på varestrukturen i sin eksport til disse lande. Sikkert er det, at USSR ikke bare kan "leve med" et underskud i samhandelen med disse lande, idet den tegner sig for langt hovedparten af den del af USSR's udenrigshandel, der finder sted i konvertibel valuta.

På mange måder er USSR's økonomi en ubalanceres økonomi. Der er store regionale ubalancer. I Sibirien og Det fjerne Østen f.eks. bor i dag ca. 10% af den sovjetiske befolkning, står ca. 15% af USSR's samlede kapitalapparat og findes 50-90% af USSR's energi- og råstofreserver (*Zaslavskaja*, 1985:6). Men der er ikke kun regionale ubalancer. Der er ubalancer mellem udbud og efterspørgsel på alle leder og kanter i USSR. Den aggregerede efterspørgsel efter arbejdskraft, energi og råstoffer, investeringsgoder og forbrugsvarer overstiger det aggregerede udbud - hvilket indebærer hamstring af alt, der er, hvad der på russisk hedder *deficit* - almindens udbuddet i nogle regioner og på nogle del-

markeder overstiger efterspørgselen. Hvad der er *deficit*, og hvad der ikke er, ændrer sig i øvrigt over tid fra virksomhed til virksomhed og fra region til region.

I løbet af de sidste fire 5-årsplaner er ubalancerne i USSR mellem udbud og efterspørgsel blevet større og flere. Det har for en stor dels vedkommende begrundet de tiltagende problemer med at udvikle produktionsfaktorernes produktivitet. *Deficit* er blevet et flittigt brugt ord på russisk - og rider USSR's økonomi som en mare. Til belysning heraf tjener...

Stigningen i den overskydende købekraft

Især siden midten af 1970'erne har der fundet en stigning sted i den overskydende købekraft blandt sovjetborgerne. Når der ud af de mange ubalancer i USSR er særlig grund til at fremhæve denne, skyldes det først og fremmest, at den har haft og har store fordelingspolitiske og dermed sociale konsekvenser.

I hele perioden efter 1965 er priserne på *kolkhoz*-markederne steget relativt mere

Tabel 2. Indikatorer på udviklingen i den overskydende købekraft i USSR siden 1965.

	1966-70	1971-75	1976-80	1981-85
Den gennemsnitlige, årlige tilvækst i de statslige detailpriser (i %, angivet med 1 decimal).....	-0,2	-0,1	0,6	1,0
Den gennemsnitlige, årlige tilvækst i prisspændet mellem kolkhoz -markederne og statsbutikkerne for sammenlignelige fødevarer (i %, angivet med 1 decimal).....	2,4	2,7	3,9	1,0
Den gennemsnitlige, årlige tilvækst i den samlede arbejdsproduktivitet i % af den gennemsnitlige, årlige tilvækst i den samlede lønfond ¹⁾	83	74	63	91

Anm.: ¹⁾ »Den samlede arbejdsproduktivitet« refererer til den materielle produktion, hvorimod »den samlede lønfond« refererer til hele økonomien (jf. anm. til tabel 1). Hvis »den samlede arbejdsproduktivitet« refererede til andet og mere end den materielle produktion, som den defineres i USSR, så ville tallene blive noget mindre, idet arbejdsproduktivitetstilvæksten har været højest indenfor den materielle produktion.

Kilde: Egne beregninger pba. **Nar. Choz.**, diverse årgange.

end priserne i statsbutikkerne for sammenlignelige fødevarer. I 1965 lå priserne på *kolkhoz*-markederne i gennemsnit 37% over statspriserne for disse varer, i 1984 lå de 120% over (*Nar. Choz.*, 1982:467, *Nar. Choz.*, 1985:477). Det indikerer i sig selv en stigning i den overskydende købekraft. Det samme gør udviklingen i befolkningens samlede sparekasseskud. I 1965 beløb de sig til 18,7 mia. rubler, i 1984 til 202,1 mia. rubler. (*Nar. Choz.*, 1982:450, *Nar. Choz.*, 1985:462). I gennemsnit har hver sovjetborger i dag stående lidt under 730 rubler i sparekassen, svarende til næsten fire (4!) gennemsnitsmånedslønninger (*Nar. Choz.*, 1985:5, 428). Prisspændet mellem *kolkhoz*-markederne og statsbutikkerne blev i perioden 1965-85 forøget mest i slutningen af 1970'erne (jf. tabel 2). Mens de statslige detailpriser har været stort set stabile siden 1965, så er lønsummen (den samlede lønfond) i samme periode vokset hurtigere end den samlede arbejdsproduktivitet helt indtil 1980'erne. Lønsummen voksede tilmed relativt hurtigere og hurtigere i perioden 1965-80. Det giver altså sammen belæg for en konklusion om, at udpumpningen af købekraft, som der ikke var produktionsmæssig dækning for, for alvor tog fart i den sidste halvdel af *Breznev*-æraen.

Hvordan det gik til, belyser f.eks. en undersøgelse over løn- og arbejdsproduktivtetsudviklingen i perioden 1976-80 på industrivirksomhederne i Čerepovec, nord for Moskva (jf. *Fil'ev*, 1983). Ifølge planen skulle gennemsnitslønnen på disse virksomheder være vokset med 17,1% i løbet af de 5 år og arbejdsproduktiviteten med 32,6%. Resultatet faldt anderledes ud. Gennemsnitslønnen blev forøget med 21,8% og arbejdsproduktiviteten med 21,7%. På andre virksomheder er gennemsnitslønnen vokset relativt mere, men

det ændrer ikke ved pointen i undersøgelsen fra Čerepovec: Planen for gennemsnitslønnens stigning er blevet overopfyldt, og planen for arbejdsproduktivitetens stigning er blevet underopfyldt. Det har længe været situationen på mange virksomheder i USSR. Den udbredte mangel på arbejdskraft har, al central planlægning til trods, øvet et pres opad på lønningerne (f.eks. har mange virksomheder tildelt deres ansatte en højere kvalifikationsgrad, end de har været berettiget til). På løndannelsesområdet såvel som på så mange andre områder er det nuværende økonomiske system karakteriseret ved en samtidighed af proklameret central planlægning og udstrakt de facto central planløshed. Det skorter på nogle virkningsfulde, centrale styringsmekanismer.

Stigningen i den overskydende købekraft har betydet længere butikskøer og et gevaldigt opsving i "den anden økonomi", hvor prisdannelsen ikke følger priskurterne fra Statens Priskomite. "Vinderne" er dem, som har mulighed for at udbyde og udbyder varer og tjenester, der er *deficit*, til salg i "den anden økonomi" (ansatte på lokale engrosvarelagre, *šabašniki*, private boligudlejere m.m.fl.). De sikrer sig det, som på russisk hedder *netrudovye dochody* (arbejdsfrie indtægter), et lidt misvisende udtryk, der refererer til alle indtægter, unddraget statslig eller kooperativ kontrol. "Taberne" er alle dem, som ikke har mulighed for at udbyde varer og tjenester, der er *deficit*. De har deres faste, månedlige indtægt, og med den kan de melde sig som efterspørgere i "den anden økonomi".

Det kan ikke blive andet end en påstand, alligevel vil jeg hævde, at "tabernes" antal langt overstiger "vinderne". Herom vidner den ulige fordeling af sparekasseskuddene. F.eks. oplyser *Kazutin* (1985) følgende "tal for en af landets re-

gioner: Ca. 3% af det samlede antal sparekasseindskud tegner sig for 50% af indskuddenes samlede værdi". "Den anden økonomi" er nok stor og vidt forgrenet i dagens USSR, men den har sine klare "vindere"⁽⁵⁾.

Den overskydende købekraft, som helt eller delvist cirkulerer rundt i "den anden økonomi", hidrører især, men ikke kun fra den omtalte løn- og arbejdsproduktivitetsudvikling. Den hidrører *også*, hvad der fortjener at blive fremhævet, fra en tiltagende kræsenhed hos den sovjetiske forbruger. Han købe-strejker i stort omfang. Mht. mange forbrugsvarer (f.eks. TV, køleskabe, sko og tekstilvarer) er hovedproblemet ikke længere deres kvantitet, men derimod deres kvalitet. Alene indenfor letindustrien produceres der i dag for mere end 3 mia. rubler såkaldte "ikke-efterspurgte varer" årligt, det er små 10% af letindustriens årlige produktionsværdi (*Levikov*, 1985, *Nar. Choz.*, 1985: 112-114). Hvis disse varer overhovedet bliver solgt, sker det først lang tid efter deres produktion⁽⁶⁾ og til stærkt nedsatte priser.

"Gorbatjov-effekt"?

Indtil videre har der ikke været nogen synlig "Gorbatjov-effekt" i økonomien. I 1985 var NMP's vækstrate højere end i 1984, industriproduktionens vækstrate var lavere, og landbrugsproduktionens var uændret 0% (jf. tabel 1). Det *kunne* tyde på en forbedret økonomisering med produktionsfaktorerne (idet NMP er et værditilvækstmål, mens industri og landbrugsproduktionen opgøres brutto). I givet fald var forbedringen dog langt fra særlig markant, så meget mere som vækstraten for arbejdsproduktiviteten i industrien var lavere i 1985 end i 1984. I første halvår af 1986 blev NMP forøget med 3,7%, industripro-

duktionen med hele 5,6% og arbejdsproduktiviteten i industrien med 5,2% i forhold til samme halvår året før (*Eko. Gaz.*, 1986 nr. 31:11). Det er høje tal for industriens vedkommende, de er ovenikøbet højere end de tilsvarende plantal. Men de skal tages med et gran salt. Først og fremmest fordi der op til SUKP's 27. kongres udfoldede sig en altomfattende "socialistisk kappestrid" i USSR. Og "socialistisk kappestrid" gør nu engang ingen sommer.

Tempo, modernisering, kvalitet og sparsommelighed

Det er nøgleordene i den ny, 12. 5-årsplan, hvis hovedarkitekter har været *Gorbatjov* og hans økonomiske rådgivere (hvoraf mange er hentet til Moskva fra universitet i Novosibirsk, der er kendt fra sin reformøkonomiske skole). Hele to gange, i juni og august 1985, valgte politbureauet, stik imod sædvane, at sende udkastene til ny årsplan og ny 5-årsplan retur til ministerier og styrelser med krav om omarbejdning "i overensstemmelse med de nye opgaver" (*Eko. Gaz.*, 1985 nr. 35:2).

På nær plantallene for investeringer og arbejdsløn, der er på niveau med resultatet af 11. 5-årsplan, er hovedplantallene i 12. 5-årsplan højere end *resultatet* af 11. 5-årsplan (jf. tabel 1). I sammenligning med *planen* for 11. 5-årsplan er 12. 5-årsplans plantal for NMP, landbrugsproduktion, investeringer og arbejdsproduktivitet højere, for arbejdsløn på samme niveau og for industriproduktion og forbrug lavere. Sagt meget kort, så lover 12. 5-årsplan sovjetborgeren mindre, til gengæld kræver den mere af ham.

I 12. 5-årsplan skal en endnu større andel af investeringerne end hidtil tilflyde maskinbygnings- og metalforarbejdningsindustrien. Dens investeringer skal øges

med ca. 80% i løbet af 5-årsplanen (*Rysjkov*, 1986:3). Det er meget. Både i betragtning af at dens investeringer i 11. 5-årsplan steg med knap 20% (*Nar, Choz.*, 1985:381), og i betragtning af at de samlede investeringer er planlagt at stige med 18-22% (svarende til gennemsnitlige, årlige vækstrater på 3,4-4,1%, jf. tabel 1). Også investeringerne i energiproduktionen, særlig i gasudvinding og atomkraft, skal stige mere, end de gjorde i 11. 5-årsplan, og mere end de samlede investeringer i 12. 5-årsplan. Energiinvesteringerne skal stige med 47%.

I 1985 gik 37% af de samlede investeringer til rekonstruktion og teknisk fornyelse (*Rysjkov*, 1986:3). I 1990 skal dette tal være bragt op på 50%. Samtidig hermed skal den årlige scrapning af forældet produktionsudstyr fordobles, så den kommer til at udgøre 5-6% af de grundlæggende produktionsfonde (hvilket iøvrigt vidner om de ekstremt lange levetider for kapitalapparatet i dagens USSR).

Energi- og råstofproduktionen er kun planlagt at vokse med 11-13% i løbet af 5-årsplanen (*Eko. Gaz.*, 1986 nr. 12:11). Den øvrige industri (den forarbejdende industri) skal imidlertid øge sin produktion med 25-28%. Det nødvendiggør en forbedret energi- og råstoføkonomisering. Ligesom i 11. 5-årsplan lægges der vægt på at sænke metalforbruget pr. vareenhed (der for f.eks. køleskabe er henved dobbelt så stort som i Vest).

I 12. 5-årsplan skal produktionens vækstrater være særlig høje for maskinbygnings- og metalforarbejdningsindustrien, for kemisk og petrokemisk industri og for letindustrien⁽⁷⁾. For *alle* sektorer og brancher gælder, at der ikke kun skal produceres mere, men også bedre. Færdigvarernes kvalitet skal hæves og assortimentsspredningen udvides med det formål at sikre en

bedre tilfredsstillelse af efterspørgselen (på alle markeder, ikke kun på forbrugsvaremarkedet).

Nu er en 5-årsplan kun en plan, tilmed en meget grov plan, der mest af alt har karakter af en hensigtserklæring (til forskel fra årsplanen, der har betydning for virksomhedernes faktiske produktionstilrettelægning). Hertil kommer, at meget af det, som er indeholdt i 12. 5-årsplan, er planlagt før, uden at det af den grund er blevet til virkelighed. Men 12. 5-årsplan står ikke alene.

"En radikal reform er nødvendig"

Det er i dag den almindelige opfattelse blandt sovjetiske økonomer - en opfattelse, som *Gorbatjov* tydeligvis deler - at det nuværende økonomiske system er opbygget mhp. gennemførelsen af en centraliseret industrialisering, hvor parolen lyder på, især indenfor sværindustrien, at producere så meget som muligt, stort set koste hvad det vil, af ganske få varer. Det system, heder det videre, kommer til kort, når parolen, som i dag, lyder på en effektiv udnyttelse af produktionsfaktorerne og en produktion af mange, forskelligartede varer, der alle skal afstemmes efterspørgselen. "Som de sidste 10-15 års praksis har vist, har den nuværende økonomiske mekanisme, som blev grundlagt og virkede fordelagtigt i 1930'erne og 1940'erne, vist sig utilstrækkeligt indrettet" (*Belousov*, 1984:64). Det er endda så mildt sagt. For "nu er situationen en sådan, at det ikke går an at indskrænke sig til forbedringer af udvalgte dele af det økonomiske styresystem. En radikal reform er nødvendig" (*Gorbatjov*, 1986a:8). Hvorvidt 12. 5-årsplan bliver opfyldt, afhænger helt og holdent af, om en sådan *radikal* reform bliver ført ud i livet.

Hvilken reform?

Lad det være sagt med det samme: Der er ikke, og der bliver heller ikke, vedtaget en samlet, altomfattende reform. Til gengæld er der kommet, og vil der komme, nye bekendtgørelser fra parti og regering på snart det ene og snart det andet enkeltområde. Bag disse bekendtgørelser ligger en sammenhængende reformbestræbelse (kaldet "reform" i denne artikel). Det var den, der blev skitseret på SUKP's 27. kongres.

"Økonomiske ledelsesformer i stedet for administrative". Den vending er gået igen og igen i den økonomiske diskussion i USSR siden begyndelsen af 1960'erne og kan passende stå som overskrift for reformen. Der skal ske en uddelegering af ansvar og rettigheder fra højere til lavere niveauer, og sammenhængen mellem indsats og endeligt, økonomisk resultat skal styrkes på virksomhedsniveau.

Det økonomiske eksperiment, som under stor ramasjang blev igangsat under *Andropov*, udgør en del af reformen, nemlig den del, som så at sige samler de sidste 20 års, mere eller mindre mislykkede reformforsøg og eksperimenter - særlig reformerne i 1965 og 1979 og Ščekino-eksperimentet fra 1967 - under én hat (jf. Pedersen, 1984, for en gennemgang af eksperimentet). Det trådte i kraft 1. januar 1984 på ialt 700 industrivirksomheder, der tilsammen tegnede sig for små 5% af den årlige industriproduktion. Sidenhen er det blevet udvidet til at omfatte en større del af industrien (efter 1. januar 1986 mere end 50% af den årlige industriproduktion) og til at omfatte dele af service-, bygge- og transportsektorerne (*Eko. Gaz.*, 1986 nr. 1:2). Fra og med 1. januar 1987 vil hele industrien og service-, bygge- og transportsektorerne være omfattet af eksperimentet (hvorfor det ret beset er misvisende at blive ved med at tale om et "eksperiment").

Målt på bl.a. produktions- og arbejdsproduktivitetsstigningerne har eksperimentet i det store og hele været en succes (langt fra kun, men også fordi de deltagende virksomheder er blevet relativt begunstiget, f.eks. i forbindelse med forsyningsplanlægningen). Mere interessant er det imidlertid, at eksperimentet har sat fokus på en lang række gamle, endnu uløste problemer ved det økonomiske system.

Med *Gorbatjov's* ord (1986a:8), så kunne resultaterne af det økonomiske eksperiment "have været betydelig bedre, hvis det... var blevet ledsaget af en omlægning af arbejdet i brancheministerierne og de centrale økonomiske styrelser, der, ligesom før, ikke afholder sig fra at begrænse virksomhedernes rettigheder". F.eks. har mange af de brancheministerier, der i dag er omfattet af eksperimentet, ikke reduceret antallet af centralt fastlagte plantal for deres virksomheder til de 9-11, som eksperimentet foreskriver, endsiige forladt den gamle praksis med at korrigere plantallene i løbet af planperioden. Det og andet skal der nu rådes bod på. Det økonomiske eksperiment har således mest af alt tjent det formål at understrege nødvendigheden af en mere tilbunds gående reform.

Der skal en omstrukturering af hele administrationen. Som det vigtigste skal det store antal brancheministerier nedbringes ved sammenlægninger, og antallet af ansatte i administrationen på unionsniveau skal skæres ned. Det sidste skal ske ved, at personale overflyttes til andet arbejde i administrationen på regionalt niveau. Indenfor landbruget⁽⁸⁾, maskinbygningsindustrien og energisektoren er det allerede sket (*Gorbatjov*, 1986b:2).

1. januar 1987 overgår en lang række virksomheder indenfor forskellige ministerier til et forsyningssystem, der baserer sig på "engrosvarerhandel", som det hed-

der i meddelelsen herom (*Pravda*, 28. marts 1986, *Eko. Gaz.*, 1986 nr. 17:6). Virksomhederne skal ikke længere afgive deres bestillinger på råvarer, halvfabrikata og færdigvarer til brug for opfyldelsen af den kommende årsplan 6-8 måneder før dens påbegyndelse (og før de sågar kender den), men skal løbende kunne bestille og indkøbe de nødvendige forsyninger hos de lokale forsyningsorganer. Forsyningsplanlægningen skal fremover være et mellemværende mellem virksomhederne og de lokale forsyningsorganer - og kun dem (brancheministerierne skal ikke, som i dag, have indflydelse herpå). Herudover skal kontrakter, indgået mellem aftagere og leverandører, spille en stor rolle i forsyningsplanlægningen.

Lige siden midten af 1960'erne har det ikke skortet på hensigtserklæringer om indførelsen af sådanne kontrakter. Men derved er det blevet. De springende punkter har været og er, i hvilket omfang virksomhederne får lov til at indgå disse kontrakter på egen hånd, i hvilket omfang de bliver udstrakt til at vedrøre varer, der er *deficit*, i hvilket omfang også priserne er til forhandling, og i hvilket omfang det er muligt at sikre overholdelsen af indgåede kontrakter (tør aftagerne klage over misligholdelse, og vil leverandørerne kunne risikere følelige bøder for misligholdelse)? Det vides ikke i dag. Men letindustrien giver et fingerpeg om, hvor langt parti og regering ønsker at gå på dette område.

På SUKP's 27. kongres talte *Gorbatjov* (1986a:9) for en omlægning af produktionstilrettelægningsplanen indenfor letindustrien, så "dens planer først og fremmest opstilles på grundlag af kontrakter med handelsorganisationerne". En sådan omlægning er nu blevet vedtaget og træder i kraft 1. januar 1987. (*Eko. Gaz.*, 1986 nr.

20:2, 15-16). Ifølge bekendtgørelsen herom er det nødvendigt med en omlægning fordi efterspørgslen efter letindustriens varer (moden) hurtigt skifter, og fordi den nuværende produktionstilrettelægning gør det svært for letindustriens virksomheder at tilpasse sig disse "ændringer i markedskonjunkturerne". I fremtiden skal virksomhederne kun modtage tre centrale fastlagte plantal (ét for produktionen i fysiske mål, fordelt på hovedgrupper, ét for profitten og ét for den tekniske fornyelse). Pba. disse plantal og pha. kontrakter, indgået direkte med handelsorganisationerne og råvareleverandørerne på særlige engrosvaremesser, skal virksomhederne selv fastlægge deres samlede omsætning, assortment og varekvalitet. De lokale forsyningsorganer skal fortrinsvis have til opgave at kontrollere, at de indgåede kontrakter bliver overholdt. De vigtigste succesindikatorer skal være profit, kontraktopfyldelse og opfyldelse af planen for teknisk fornyelse. I tilfælde af at en leverandør (det være sig en virksomhed indenfor letindustrien eller en råvareleverandør til en virksomhed herindenfor) misligholder en kontrakt, skal han ud af egne midler betale en bøde på 7-30% af kontraktværdien til aftageren. Endelig skal engrospriserne for såkaldte "modevarer" (hvad det så end vil sige, det står ikke i bekendtgørelsen) aftales helt frit mellem virksomhederne og handelsorganisationerne på engrosvaremesserne⁽⁹⁾.

Mere generelt skal der ske en ændring af hele prisdannelsessystemet i USSR. *Selv om* der så sent som i 1982 fandt en prisreform (og -justering) sted, den første større prisreform siden 1967. Priserne, herunder virksomhedernes engrospriser, skal ikke, som idag, basere sig på centralt beregnede (og gennemsnitlige branche-) omkostninger og profittillæg, et prisdannelsessystem,

der sikrer nogle virksomheder en højere, andre en lavere, men (næsten) alle en profit. Priserne skal "gives en stor smidighed", og de skal afspejle "varernes brugsegenskaber, deres effektivitet og den grad, hvori de imødekommer samfundets behov og befolkningens efterspørgsel. Det påtænkes bredt at gøre brug af *limitnye ceny* (maksimums- og intervalpriser, jkp) og kontraktfastsatte priser" (*Gorbatjov*, 1986a:8). Virksomhederne skal have en øget indflydelse på prisdannelsen, og priserne skal have et større informationsindhold og bidrage til at mindske nogle af ubalancerne mellem udbud og efterspørgsel.

Hvad løndannelsen angår, så er det hensigten, "at gennemføre det princip, ifølge hvilket virksomheder og produktionssammenslutninger helt og holdent svarer for, at deres arbejde ikke er tabsgivende, og staten ikke bærer ansvaret for deres forpligtelser... Arbejdskollektivet skal være forpligtet til at svare for alt...Forøgelse såvel som tab (af samfundsmæssig rigdom, jkp) skal afspejle sig i niveauet for hvert enkelt kollektivmedlems indtægt" (*Gorbatjov*, 1986a:9). Det er nye toner fra SUKP's top. Hermed er der ikke lagt op til kommende virksomhedskrak i USSR, men til at den sovjetiske lønarbejder ikke skal nyde helt den samme tryghed, som hidtil, mht. lønnen. For at kunne nyde skal han yde et stykke arbejde, hvis resultater lader sig afsætte og kan indbringe virksomheden et overskud⁽¹⁰⁾.

Normativer⁽¹¹⁾ skal delvis træde i stedet for centralt fastlagte plantal. Normativerne skal overholdes. I modsat fald mindskes én eller flere af virksomhedens stimuleringsfonde. "De (normativerne, jkp) forener på smidig vis den centraliserede tilgang til økonomiens ledelse med anvendelsen af vare-penge-relationer og værdiløven. Det er vigtigt, at de fuldt ud tages i

brug af de centrale økonomiske organer, ministerierne og virksomhederne" (*Rysjkov*, 1986:4). Centralt fastlagte plantal skal der fortsat være, men deres antal skal begrænses, og "virksomheder og organisationer bør have ret til selvstændigt at afsætte den produktion, der overskrider plantallene, og på samme måde med uudnyttede råvarer, materialer, udstyr etc." (*Gorbatjov*, 1986a:8-9).

Maskinfabrikken i Sumy

Hvad er det egentlig, der foregår? Hvad er det, *Gorbatjov* vil? Det bliver man lidt klogere på, hvis man retter blikket mod byen Sumy i Ukraine. Her ligger en maskinfabrik, hvor der 1. januar 1985 blev igangsat et selvfinansierings-eksperiment, der, selv om det blev påbegyndt under *Tjernenko*, kan tilskrives *Gorbatjov* (et tilsvarende eksperiment er iøvrigt igangsat på bilfabrikken *VAZ*). I al korthed går eksperimentet ud på, at virksomheden i forvejen har fået besked om, hvor stor en del af dets profit det skal aflevere til statsbudgettet og ministeriet i hvert af årene frem til og med 1990 (i 1985 29%, i 1990 32%, jf. *Moskalenko*, 1986, *Eko. Gaz.*, 1986 nr. 18:11-14). Den resterende del af profitten bliver i virksomheden til finansiering af ny teknologi, præmie- og bonusudbetalinger, reparation og vedligeholdelse, boliger og ferie-hjem (afskrivningerne bliver også i virksomheden). Kun opførelse af nye fabriksbygninger skal ikke selvfinansieres 100%. Procentsatserne (normativerne) for, hvor stor en del af profitten der skal afleveres til statsbudgettet og ministeriet, svarer til, hvad virksomheder i USSR i gennemsnit afleverer i dag. I sidste ende, vel at mærke. For normalt indbetales hovedparten først til ministeriet, hvorefter der tovtækkes om finansieringen af enkeltprojekter.

Den offentlige omtale af dette eksperiment er blevet større og lovprisningerne flere i løbet af det sidste års tid. F.eks.: "På maskinfabrikken i Sumy er det i 1985 lykkedes at hæve arbejdsproduktiviteten med mere end 13% og profitten med 32%. De ansattes interesse i og indsats for at opnå høje resultater er blevet forøget. De forstår nu godt, at desto højere profitten er, desto større er udbetalingerne til løsning af kollektivets sociale problemer" (*Gorbatjov*, 1986b:2).

Moskalenko (1986), der er økonomisk generaldirektør på virksomheden, fremhæver, at der (endnu) ikke er indført fuld selvfinansiering. Hertil kræves, at især måden at fastlægge lønfonden på ændres. På maskinfabrikken i Sumy fastlægges lønfonden i dag på samme måde som i det

økonomiske eksperiment (den følger et normativ for arbejdsproduktiviteten). "Den måde at fastlægge lønfonden på stimulerer ikke til en øget varekvalitet og til en økonomisering med de materielle ressourcer" (*Moskalenko*, 1986:26). I forlængelse heraf foreslår han, at der oprettes en enhedsfond for løn, præmier og bonus, at denne fond følger et normativ for virksomhedens værditilvækst⁽¹²⁾, og at de normative, der angiver hvor meget virksomheden skal aflevere til statsbudgettet og ministeriet, knytter an til værditilvæksten, ikke profitten.

Det er uvist, om maskinfabrikken i Sumy overgår til fuld selvfinansiering, som foreslået af *Moskalenko*. Men sikkert er det, at eksperimentet 1. januar 1987 bliver udvidet til at omfatte en lang række virk-

Et gammelt og velkendt problem i USSR. På pengeskabet står der: »Materielle fonde«, på papiret: »Plan«. Underteksten lyder: »Han vinder på knock-out«. Der kunne i øvrigt lige så godt have stået: »Lønfond«, på pengeskabet. (Sovjetisk plakat, udgivet i 1985.)

somheder indenfor forskellige brancher, herunder hele letindustrien (*Gorbatjov*, 1986b:2, *Eko. Gaz.*, 1986 nr. 20:15).

Posmotrim

Den reform af det økonomiske system, som der i dag er lagt op til, knytter an til flere af de reformforsøg, der er blevet gjort siden 1965. Men den går langt videre end disse. Mange vil hæfte etiketten "decentralisering" på den. I virkeligheden er den på én og samme tid et forsøg på at decentralisere og centralisere. Sagen er, at i 1980'ernes USSR går vejen til en styrket central økonomisk planlægning over en decentralisering. USSR's økonomi i *dager* alt andet end en kommandoøkonomi. Dertil er kommandoerne for mange og for forskellige.

Hvis reformen bliver gennemført, er der, tror jeg, næppe tvivl om, at det vil vise sig muligt at vende udviklingen med aftagende vækstrater og tiltagende ubalancer. Midt i latterkrampen over de mange anekdoter om planlægningens veje og vildveje i USSR, skal man nemlig ikke glemme, at der ligger store reserver gemt i USSR's økonomi. Får virksomhederne mere ansvar og flere rettigheder, er i hvert fald én forudsætning for, at de kan komme frem af glemselens mørke, opfyldt.

Vil reformen blive gennemført? Karakteren og omfanget af de økonomiske problemer i USSR yder et så stort pres herfor, at der er grund til at tro, det vil lykkes. Men sikker kan man aldrig være. *Posmotrim!* På dansk: Lad os se!

Noter:

- 1) I 8. 5-årsplan udgjorde nettotilgangen 13,3 mio., i 11. 5-årsplan 5,0 mio., og i 12. 5-årsplan forventes en nettotilgang på 3,2 mio. (*Nar. Choz.*, 1983:399, *Nar. Choz.*, 1985:409, *Eko. Gaz.*, 1986 nr. 6:11, *Rysjkov*, 1986:3).
- 2) Alene energiproduktionen lagde i 1984 beslag på 35,9% af industriinvesteringerne mod små 29% i årene først i 1970'erne (*Nar. Choz.*, 1985:381).
- 3) I 1984 udgjorde energiekporten 54,4% og eksporten af maskiner og transportmidler 12,5% af den samlede eksport, hvorimod importen af maskiner og transportmidler tegnede sig for 35,6% af den samlede import (*Nar. Choz.*, 1985:589). De tilsvarende tal for 1965 var 17,2%, 20,0% og 33,4% (*Nar. Choz.*, (1980:569).
- 4) Til brug for omregningen til US-dollar er anvendt den officielle kurs pr. 1. januar 1986. I rubler var underskuddet på 689 mio., incl. samhandelen med Finland (opgjort excl. denne samhandel var underskuddet noget større).
- 5) I maj måned 1986 vedtog parti og regering en bekendtgørelse om foranstaltninger til bekæmpelse af *netrudovyje dochody* (*Eko. Gaz.*, 1986 nr. 23:4-5). F.eks. skal alle transaktioner på over 5.000 rubler mellem virksomheder og enkeltpersoner (læs: *tolkatji*) fremover ske over en sparekasse, og enkeltpersoner, der opfører et hus til en værdi over 20.000 rubler, skal meddele myndighederne, hvorfra de har deres penge.
- 6) Da *Konotopov* m.fl. bragte nedenstående indledning til en artikel i *Pravda* (3. april 1985), sluttede de af med at understrege, at eksemplet ikke er enestående: "Mange arbejdere på tekstilfabrikken *Vimpel* plejede efter arbejdstids ophør at skynde sig over i sportshallen. En skønne dag holdt det op. I hallen opmagasinerede man nemlig de af *Vimpel's* produkter, der ikke imødekom efterspørgselen. Alle lagerbygningerne var allerede fyldt op".
- 7) I løbet af 5-årsplanen skal produktionen for hver af disse brancher øges med henholdsvis 40-45%, 30-32% og mindst 30% (*Eko. Gaz.*, 1986 nr. 12: 14, 16, 18). Dvs. gennemsnitlige, årlige vækstrater på 5,4% og derover.
- 8) På landbrugsområdet er 6 brancheministerier blevet nedlagt og erstattet af én statskomite, *Gosagroprom*, som led i en større landbrugsreform (*Eko. Gaz.*, 1986 nr. 15:2, 4-5).
- 9) Herudover siger bekendtgørelsen, at antallet af ansatte i unionsministeriet skal skæres ned, at virksomhederne skal oprette egne forretninger (firmamagasiner), at eksperimentet i Sumy (herom senere i artiklen) skal udvides til hele letindustrien, og at virksomhederne selvstændigt vil kunne råde over en vis sum konvertibel valuta. Det sidste er et led i bestræbelserne på at give flere af USSR's ministerier og deres virksomheder en vis selvstændighed indenfor udenrigshandelen. Således får ikke kun letindustriens virksomheder, men "mere end 20 unionsministerier og -styrelser og tillige 70 større virksomheder fra 1.

- januar 1987... tilladelse til direkte at gennemføre eksport-import-operationer (også på markederne i de kapitalistiske lande og udviklingslandene)" (*Eko. Gaz.*, 1986 nr. 40:10).
- 10) Også den sovjetiske lønarbejders tryghed i ansættelsen rokkes der ved i disse år (om end den store mangel på arbejdskraft i USSR gør det svært for alvor at antaste denne). Som en del af *Andropov's* disciplineringskampagne fik virksomhedsledelserne mulighed for at afskedige ansatte - uden, som hidtil, at være forpligtet til at skulle anvise dem nyt arbejde (*Eko. Gaz.*, 1984 nr. 43:17-18).
 - 11) Normativer er procentsatser, der angiver en sammenhæng mellem forskellige økonomiske størrelser. F.eks. er der i det økonomiske eksperiment et normativ, der siger, at for hver %-points stigning i arbejdsproduktiviteten vokser lønfonden med 0,35%.
 - 12) I princippet adskiller dette sig ikke fra OD-overvejelserne i Vest. Her, som dér, foreslås det, at lønnen kommer til at bestå af en fast grundløn plus en vis andel af virksomhedens værditilvækst. Alt efter behag kan man vælge at grine eller græde over, at fantasien er så ens i Øst og Vest.
- Litteraturliste:**
- Belousov, R. m.fl.: „*Voprosy planirovanija i upravlenija proizvodstvom*”. *Planovoe Chozjajstvo*, 1984 nr. 7, ss. 63-86.
- The Economist Intelligence Unit: „Country Report USSR. No. 2”. London, 1986.
- Fil'ev, V.: „*Sootnošenie rosta proizvoditel'nosti truda i srednej zarabotnoj platy*”. *Voprosy ekonomiki*, 1983 nr. 12, ss. 12-21.
- Gorbatjov, M.S.: „*Političeskij doklad Central'nogo Komiteta KPSS XXVII s'ezdu KPSS*”. *Eko. Gaz.*, 1986 (a) nr. 10, ss. 3-20.
- Gorbatjov, M.S.: „*Reč' tovariša Gorbatjova M.S. na vstreče s trudjaščimisja goroda Tol'jatti*”. *Pravda*, 9. april 1986 (b).
- Jensen, J.-J.: „Sovjetunionen i verdensøkonomien”. Esbjerg 1984.
- Kazutin, D.: „*Netrudovoj dochod*”. *Izvestija*, 6. juli 1985.
- Levikov, L.: „*Kak razdelili rubl'?*” *Litteraturnaja Gazeta*, 20. marts 1985.
- Moskalenko, V.: „*Samofinansirovanie kak metod racional'nogo chozjajstvovanija*”. *Voprosy Ekonomiki*, 1986 nr. 1, ss. 25-34.
- Pedersen, J.K.: „Den usynlige hånd”. *Politisk Revy*, 1984 nr. 472, ss. 8-9.
- Rysjkov, N.I.: „*Ob osnovnyh napravlenijach ekonomičeskogo i social'nogo razvitija SSSR na 1986-1990 gody i na period do 2000 goda*”. *Pravda*, 4. marts 1986.
- Sorokin, G.: „*Tempy rosta sovetskoj ekonomiki*”. *Voprosy Ekonomiki*, 1986 nr. 2, ss. 11-21.
- Zaslavskaja, T.I.: „*Ekonomika skvoz' prizmu sociologii*”. *EKO*, 1985 nr. 7, ss. 3-22.
- Diverse årgange af *Nar. Choz. (Narodnoe Choztajstvo SSSR)* og diverse numre af *Eko. Gaz. (Ekonomičeskaja Gazeta)* er endvidere anvendt.